

**Абу Абдулло Рудакий
(858—941)**

Форс-тожик адабиётининг асосчиси Абу Абдулло Жаъфар бинни Муҳаммад Рудакий Самарқанд яқинидаги Панжрудак қишлоғида туғилган. Унинг таҳаллуси шу қишлоқ номидан олинган бўлиб, руд деган чолғу асбоби билан боғлиқлиги тўғрисидаги фикрлар ҳақиқатдан йироқ.

У алоҳида қобилият соҳиби бўлиб, «саккиз ёшида Қуръонни хатм қилиб, қориликка ўтган ва шеър ҳам ижод қила бошлаган. Чиройли овози туфайли ашула айтиш ва уд асбобини чалишга киришиб, бу санъатда маҳорат кўрсатди»¹.

Ёш истеъдоднинг овозасини эшитган Наср ибн Аҳмад уни Бухорога — сомонийлар саройига даъват қилади. Унинг истеъдоди Бухорода нашъу намо топади. Рудакийнинг басирлиги тўғрисида манбаларда турли фикрлар юради: бир хиллари шоирнинг онадан кўр туғилганлигини таъкидласалар, иккинчилари Бухоро амири қарматликда² айблаб, унинг кўзига мил тортганлиги ҳақида маълумот берадилар. Шоирнинг табиат манзараларини ҳайратланарли даражада ёрқин тасвирлаганидан келиб чиқиб, кўпчилик унинг туғма кўр бўлганлигига ишонмайди. 1956 йили шоир калла суягини текшириб кўрган антрополог-ҳайкалтарош М. Герасимов кўз косасида қолган излардан шоирнинг кўзи куйдирилиб кўр қилинганлигини аниқлади.

Адабий-тарихий манбалар шоир меросини 700 мингдан 1 миллион 300 минг мисрагача кўрсатишади. Баъзилар эса ундан юз жилд мерос қолган дейишади. Афсуски, бизга қадар бу муаззам мероснинг жуда оз қисми етиб келган. 1956 йили Рудакийнинг 1100 йиллиги муносабати билан унинг пароканда шеърлари бир ерга жамланганда 1840 мисрани ташкил этган эди. 1957 йили шоир шеърлари забардаст мутаржим ва форсий адабиёт билимдони Мунирхон Муинзода таржимасида ўзбек тилида ҳам босилиб чиқади³.

Кейинчалик форс-тожик сўз санъатининг йирик тадқиқотчиси ва таржимони Шоислом Шомухамедов таржимасида Рудакий асарлари яна икки марта нашр этилди⁴.

Садриддин Айний: «Устод Рудакий ўз шеърларидан девон тузган дастлабки шоирдир», — деб маълумот беради⁵. «Бўйи жўйи Мўлиён ояд ҳаме» («Мўлиён ариғининг бўйи келмоқдадир») мисраси билан бошланадиган ғазали унга фавқулудда шухрат келтирди. «Модари май» («Майнинг онаси») қасидаси ҳам машҳур. Буюк ҳинд эпоси «Калила ва Димна»ни шеърый таржима қилган. Илму адаб аҳли Рудакий услубини «сахли мумтанеъ», яъни «осону мумкин эмас», деб баҳолаганлар.

«Рудакий араблардаги шеър ўлчови арузни чуқур ўрганиб, ўз халқи орасида кенг тарқалган кўшиқлар куйига татбиқ қилиш натижасида бир неча янги вазнлар ихтиро қилиб, арузни бойитган»⁶.

Рудакий ва унинг сафдошлари форсий шеърятда бир неча аср ҳукмронлик қилган Хуросон (ёки Туркистон) услубига асос солиб, уни ривожлантирганлар.

Давлатшоҳ Самарқандийнинг ёзишича, «устод Рудакий адвор ва мусикий фанида тамом қувватга эга эди... унинг илмлар ва кўп фанлардан воқифлиги бордир.

Шеърят турларидан қасида ва маснавийни (ҳам) яхши айтар эрди. Устод Рудакий хосу авом олдида баланд мартабага эришган»⁷.

Кўпгина машҳур сўз усталарининг яқдиллик билан эътироф этишларича, Шарқда бирор шоир Рудакийчалик шон-шухратта бурканмаган, айни пайтда, Рудакийчалик молу давлатга ҳам эга бўлмаган. Афсуски, форсий шеърятнинг устоди, Одам Атоси деб улуғланган шоир кексаликда қишлоғига қайтиб, кўр, қашшоқ ва касал ҳолида вафот этади.

¹ Абдурахмон Жомий. Баҳористон (Ш. Шомухамедов таржимаси). — Тошкент, 1997. 67—68-бетлар.

² Ислом динига муҳолифатда бўлган қарматлар ҳаракати IX аср охирида Ироқда вужудга келган. Улар 899 йили Шарқий Арабистонда ўз давлатларини тузганлар ва у XI асрнинг охиригача мавжуд бўлган.

³ Рудакий. — Тошкент, 1957.

⁴ Қаранг: Инжулар уммони. — Тошкент, 1988. 11—57-бетлар; Абу Абдулло Рудакий. Бобо Тохир. Сайланма. — Тошкент, 1994. 7—81-бетлар.

⁵ Айний С. Асарлар. Саккиз жилдлик. 8-жилд (Мақолалар). — Тошкент, 1967. 193-бет.

⁶ Шомухамедов Ш. Одамийлик иншоси. — Тошкент, 1984.

⁷ Давлатшоҳ Самарқандий. Шоирлар бўстони (Б. Аҳмедов таржимаси). — Тошкент, 1981. 23-бет.

Рудакийни рубоий жанрининг ёзма адабиётдаги кашшофи ҳам дейдилар. Чунки жанрнинг барча талабларига жавоб берадиган илк рубоийлар Рудакий қаламига мансуб. У ўз рубоийларида ишқ мавзуини кенг ва чуқур ёритиб берди. Албатта, шоир рубоийларида фалсафий фикрлар ва замондан шикоят мотивлари ҳам кўзга ташланиб туради.

ҚАРИЛИҚДАН ШИКОЯТ

Тишим бари тўкилиб кетди, дурри ғалтон эди,
Уларни тиш дема, балки чароғи тобон эди.

Оқиш кумуш эди-ю, худди дурри маржон эди,
Булоқнинг қатраси ёинки тонгда чўлпон эди.

Биронта қолмади куртакланиб, тўкилди бари,
Бу қайси наҳс эди, наҳс бўлганида Кайвон эди?

Менимча, наҳсдану ё узоқ умрдан эмас,
Не бўлди? Мен эта қўйсам қазойи осмон эди.

Кўзингни соққасидек айланиб турувчи жаҳон
Ҳамиша айланади, ҳамма вақт гардон эди.

Қачонки дори-ю, дармони оғриқ ўрнидадир,
Кезида оғриғи ҳам дори бирла дармон эди.

Кўз очкуча тўзитар у қаерда янги эса
Дам ўтмайин тузатар у қайдаки вайрон эди.

Талайча боғнинг ўрнини чўл этиб қўйди,
Ва қанча боғлар ўрни бурун биёбон эди.

Сен, эй юзи тўлин ойдек гўзал, не билгайсан?
Беш-олти кун нари ҳолим нечоғли шодон эди?

Кўпинча сен гажагинг бирла менга мактанасан,
Гажак-гажак қаро сочим мисоли чавгон эди.

Юзим текислиги атлас каби замон ўтди,
Менинг сочим у замонда қаро-ю қатрон эди.

Чунончи шунча гўзаллик азиз меҳмон экан,
Қайтмагай яна. Беш-олти кунга меҳмон эди.

Икки кўзимга талай нозанин эди ҳайрон,
Менинг кўзим ҳам уларнинг юзига ҳайрон эди.

Утибдир энди замонлар қайғусиз эдим хуррам,
Қаю шаҳаргаки борсам, бир ўзга жонон эди.

Талайча татти канизак менинг дилим овлаб,
Тонг отгунча яширин уйда яхши меҳмон эди.

Нучукки, кундузи кўрмак, қовушмоқ имконсиз,
Сезар эса эгаси, иккимизга зиндон эди.

Аниқ чиро-ю гўзал чехраларни кўрмаклик
Фалончиларга қийин бўлса, менга осон эди.

Дилим хазинаси сўз гавҳари-ла лиммо-лим,
Қаёнга хатки ёзибман шеър муҳр — унвон эди.

Ҳамиша шод эдим қайғу-ғамни билмас эдим,
Дилим қувонч, ўйин-кулгиларга майдон эди.

Кўзим узилмас эди ўйноқи ўрим сочдан,
Ёқимли сўз била тўлган кулоқларим кон эди.

Хотин, бола, тағи рўзғор — бу хилда ташвиш кам
Тўним ёқасида кир йўк, қилғуликлар осон эди.

Кўриб турибсан ўзинг Рудакийни, ой юзлим,
Кўролмадинг уни, аттангки, у бой инсон эди.

Агарда кўрсанг эди ул чаманга борганини,
Бошида мингтача булбул, ҳазор дoston эди.

Йигитлар ичра йигитлар унга бўлиб улфат,
Амирлар узра йигит оғалиқда полвон эди.

Бутун шеърлари манзуру тингламиш олам,
Бутун шеърлари ўз-ўзлигича девон эди.

Унинг шеърларини тинглаган жаҳон ўтди,
Кечиб замонаки, ул шоири Хуросон эди..

Тўйин-тўкин, бу улуғлик сабабларин сўрасанг,
Бу неъмату бу улуғ манбаи олий Сомон эди.

Замона айнади, мен ҳам тамоман ўзгардим.
Асомни қўлга бер энди, у бошқа даврон эди.

Ғафур Ғулом таржимаси

ҒАЗАЛ

Баҳор ойи етиб келиб, қиш ойини этди яғмо,
Ғазо юзин қоплади чанг, қонга тўлди дашту сахро.

Илк баҳорнинг кўз ёшидан шохлар олди юзига ранг,
Ҳамал ойин хуш ҳидидан бўлди тупроқ анбаросо,

Лайли юзи каби лола кенг саҳрода кулиб турар,
Мажнун кўзи каби булут қон ёшини қилур дарё.

Оқар сувдан келмоқдадир ҳар соатда гулоб ҳиди,
Менинг ёрим ариқ ичра гул юзини ювмиш гўё.

Муинзода таржимаси

ҚИТЪАЛАР

Бойлик, йўқчиликда дунё аҳлини
Токай ҳисоблайсан хасис — лаим, деб?
Дунёдан тамаъни узган чоғингда
Билурсан жаҳонни буткул карим деб.

* * *

Замон менга жуда қиммат насиҳат этди,
Агар билсанг, замон тўла насиҳат эрур.
Деди: ўздан баландроқни кўриб ғам ема,
Кўп киши бор, сен бўлишни орзу қилур.

* * *

Бу майдан бир томчи Нил ичра тушса,
Ҳамиша маст қилур ҳиди наҳангни.
Кийик бир қатрасин саҳрода ичса,
Арслондек кўзига илмас палангни.

Муинзода таржимаси

РУБОИЙЛАР

Ўз нафсини мағлуб этолган марддир,
Ғийбатдан узоқ-узоқ кетолган марддир,
Номард тепиб ўтар йиқилганларни,
Ожиз кишилар қўлин тутолган марддир.

* * *

Лоладек юз очсанг, кўкдаги қуёш
Пардага ўралиб бекинур дарҳол.
Бақбақанг олмага чиндан ўхшайди,
Агар олмада ҳам бўлса мушкин хол.

* * *

Илонни ҳар қанча қилсанг тарбият,
Охир захрин сочиб, етказар захмат.
Нокас табиати илон кабидир,
Юзин кўрмасликка этгил ҳаракат.

Муинзода таржимаси

МАСНАВИЙ

Жаҳонни шодлиги йиғилса бутун
Дўстлар дийдоридан бўлолмас устун.

Ҳар қанча бўлса ҳам оламда аччик,

Аччикрокдир доно дўстдан айрилиқ.

Одамдан юқори тураркан олам,
Билим оширмоққа муҳтождир одам.

Ақли кишилар ҳар қайси тилда,
Ҳар қандай замонда, ҳар қайси хилда

Билимларни тўплаб, ҳурмат этдилар,
Тошларга нақш этиб, битиб кетдилар:

Одамлар қалбининг чароғи билим,
Ёмондан сақланиш яроғи билим.

Агар менга биров душманлик қилса
Ёки ёмон ният билан интилса,

Доимо дўстликни кўзлайман унга,
Мулойимлик билан сўзлайман унга.

Муинзода таржимаси

РУБОИЙЛАР

1

Кўн бориғаю Ҳақни этиб ёд яша!
Дил берма такаллуфгаю* озод яша!
Ғам чекма сира кўриб ўзингдан бойни,
Сендан-да фақирларни кўриб, шод яша!

* Такаллуф — заҳмат, ташвиш, тараддуд.

2

Йўқлар мени йўқласа тасодиф ёлғиз,
Ҳолим сўрамас ўзимдан ўзга ҳаргиз.
Жон лабга келар бўлса, кўзим мардумидан* —
Ўзга киши қатра сув томизмас, афсус...

* Мардум — кўз қорачиғи; инсон, киши.

3

Йўлчи йўли ёришар чироғингдан, ёр,
У ўлмаса бас ҳажру фироғингдан, ёр.
Куйган жигар ҳиди жаҳонни тутди,
Келмасми куюк ҳиди димоғингдан, ёр?!

4

Ҳар қайга йўли тушса дили маҳзуннинг,
Қонли тиғи шу жойда эрур гардуннинг*.
Лайли кабилар англамагайлар бизни,
Мажнун билади холини, бас, Мажнуннинг!

* Гардун — дунё; тақдир; фалак.

5

Кўнглим ишига шу зулфи-ку солди тугун,
Жон томирига юз орзу солди тугун.
Бор-йўқ умидим йиғидан эрди, афсус,
Бўғзимга висол кечаси у солди тугун.

6

Тўйдирмадим кўнглингни жабру жафо?
Кўзинг эриб оқмас боқсанг менга қиё.
Мен сени яқинроқ тутаман жонингдан,
Сен бўлса менга ёвуз ғанимсан гўё.

7

Васлинг йўлига мен ҳали қўймасдан гом*,
Ҳам лаззати ҳуснингдан ушалмасдан ком,
Ногоҳ эшитилди бу фалакдан пайғом*:
«Ҳижрон хумидан керак симирмоклик жом!»

* Гом — кадам, юриш; азм, ният, қасд.

* Пайғом — хушxabар, мужда; башорат.

8

Ғам манзилида асли жафокаш бизмиз,
Кўз ёши-ла кўнгли тўла оташ бизмиз.
Олам не ситам қилса, ситамкаш бизмиз,
Нохуш бу ҳаётда забуну ғаш бизмиз.

9

Тақдир сени маҳв* этишда раҳм айламади,
Қатлингни кўриб, кўнглини нарм* айламади.
Жон олгучи жонингни оларкан, не ажаб,
Ҳуснинг ҳаққи, бир зарра шарм айламади!

* Маҳв — йўқолиш, яксон бўлиш, ўчиш.

* Нарм — юмшоқ, мулойим.

10

Номингни эшитса, шавқидан дил тирилар,
Бахтингни кўриб, кўксим шукуҳга тўлар.
Сендан ўзга мавзуда суҳбат борса—

Ҳар қайда, дилим ғамда пароканда бўлар.

11

Юсуф каби ҳуснидан фитон қилди дилим,
Миср бонуларидек ўзни қон қилди дилим*,
Бўса ила бошда меҳрибон қилди дилим,
Энди эса қайғуга нишон қилди дилим.

---

* Ҳусну малоқатда тенгсиз бўлган Юсуф алайҳиссаломни севиб қолгани учун Миср хотинлари Зулайҳони гап-сўз қиладилар. Шунда Зулайҳо ош қилиб бериш баҳонаси билан уларни уйига чақириб, олдиларига тахта, сабзи ва пичоқ қўяди-да, Юсуфни бошлаб киради. Унинг ҳусни жамолидан кўзларини узолмай қолган хотинлар сабзи қолиб, ўз бармоқларини тўғрай бошлаганларини ҳам билмай қоладилар. Бу ерда шоир шу воқеага ишора қилмоқда.

12

Ҳажри ғамида жигару бағрим хундир,
Шодман ғамида — бу ғамидан афзундир*.
Ҳар тун қилиб андиша, дегайман: «Ё Раб,
Ҳижрони шу бўлса гар, висоли чундир?!»

---

* Афзун — зиёда, ортик, кўп.

13

Ишк ичра, Рудакий, кўзга кўринмас жон,
Қонли йиғидан бўлди бу киприк маржон.
Рашк оташида фироқ азоби ғамидан
Мен қовриламан дўзахийлардек нолон*.

---

* Нолон — нола қилувчи, фиғон чекувчи.

14

Тутсанг сочини тун бемажоз пайдо бўлар,
Очсанг уни нақ чангали боз* пайдо бўлар.
Соч ўримини бир-биридан қилса жудо,
Этак-этак мушки Тароз* пайдо бўлар.

---

* Боз — лочин.

* Мушк — охулардан бир турининг киндигида ҳосил бўладиган қора рангли хушбўй модда. Мушки Тароз — Тарозда тайёрланадиган мушк.

* Тароз — ҳозирги Жамбул ўрнида бўлган машҳур шаҳар.

15

Ишқингда сенинг на сабр пайдо-ю, на дил,
Юзингсиз эса на ақл ошно-ю, на дил.
Менинг бу ғамим нақ кўҳи Қофдир* — ғам эмас,
Сенинг бу дилинг-да санги хорою* на дил.

---

* Кўҳи Қоф — Қоф тоғи. Қоф — бутун дунёни ўраб олган тоғ тарзида тасаввур қилинади.

* Санг — тош. Санги хоро — ўта қаттиқ тош, гранит.

16

Келди, мана. Ким? Ёр. Қачон? Вақти сахар.
Кимдан чўчир у? Душмандан. Ким у? Падар.
Бир жуфт ўпич олдим. Қаеридан? Лабидан.
Лаб эрдими? Йўқ. Нима? Ақиқ. Таъми? Шакар.

17

Дарё — юзинг-у, хусну лаълинг — маржон,
Зулф — анбар-у, оғиз — садаф-у, дур — дандон*.
Қошинг — қайиғ-у пешонанинг ажини — мавж,
Ҳам бақбақа — гирдоби бало, кўз — тўфон.

---

* Дандон — тиш.

18

Сенсиз бу офтоби жахрсўз бўлмас,
Сенсиз бу чироғи оламафрўз* бўлмас.
Мендек сенга ошиқ кгапи ҳаргиз бўлмас,
Гар кўрмасам оразинг, менга рўз* бўлмас.

---

* Оламафрўз — оламни ёритувчи; равшан, мунаввар.
* Рўз — кун.

19

Дийдорини дилга сотди — қимматмас у,
Бўсасини жонга сотди — арзондир бу.
Дийдорини — дилга, бўсасин жонга сотар,
Савдогар эканми ўша жонон, ёху?!*

---

* Ёху — Худони ёдлаш, Худованд дейиш (арабча «ё хува» сўзидан).

20

Олибди қизил гулдан ўша ранг ила бўй,
Ранг юзни безайди, бўй эса қиммати мўй*,
Гулранг бўлади ювса юзини ҳама жўй*,
Хушбўй бўлади ёзса сочини ҳама кўй.

---

* Мўй — соч.

* Жўй — арик, оқар сув.

21

Зулфинг кўрдим — бошга бўстон чирмаш,
Гўёки қизил гулга арғувон* чирмаш.
Ҳар халқасининг бандида минг бир дил банд,
Ҳар торига бўлса, минг бир жон чирмаш.

Арғувон — гуллари ниҳоятда қизил бўладиган дарахт; мажозан: қизил ранг.

22

Излаб сени, эй нигори серкинаю жанг,
Кездик бу жаҳонни бошдан-оёқ дилтанг.
Қўл ишдан, оёқ бўлса юришдан қолди,
Урдик уни бошгаю буни тошга, қаранг!

23

Тонг чикса кулиб қуёш — номингга ўхшар,
Ой бир кечалик бўлса, жомишта ўхшар,
Тақдир сенинг чаққон хиромингга ўхшар,
Ризқ эса атою киромингга* ўхшар.

Киром — бу ерда: сахийлик, соҳиб эҳсонлик маъносида.

24

Ғам ичра кўзим — садафни тарк этган дур,
Чехрамда сирим туфайли минг гул очилур.
Жон бирла дилим сиримни ҳарчанд яширур,
Кўз ёшим уни элга қилур фош барибир.

25

Дил хаста-ю, бир сочи узунга банда,
Ўз қонига беланган-у, жон йўқ танда.
Йўқ фойдаси ҳеч насиҳатингнинг, воиз,
Бу хона харобу хору пароканда.

Эргаш Очилов таржималари